

*Губіна Є. Н.,
прокурор прокуратури
Києво-Святошинського району Київської області*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті проведено аналіз юридичної літератури щодо деяких аспектів інституту понятних у кримінальному процесі України. Також проведено порівняльний аналіз норм нашого законодавства та законодавства інших держав щодо інституту понятних. Зроблені відповідні ґрунтовні висновки та пропозиції щодо досліджуваної тематики.

Ключові слова: кримінальний процес, понятний, інститут понятних, кримінальне провадження, слідчий.

Постановка проблеми. Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) понятний є учасником кримінального провадження. Участь понятних у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях регламентується ч. 7 ст. 223 цього кодексу.

Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Водночас, якщо слідчий, прокурор застосовують безперервно відеозапис ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, понятних можна не запрошувати. Виняток становлять обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи, які здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятних незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне. Також у ч. 7 ст. 223 КПК України зазначено, що понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. Поняті можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Стан наукового дослідження. Проблема залучення понятних до участі в проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій досліджувалась такими науковцями, як Ю.І. Азаров, А.А. Котова, Є.Д. Лук'янчиков та інші.

Метою цієї статті є розгляд питань про відшкодування понятним процесуальних витрат; участь понятних у тих слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких отримується інформація, що охороняється законом; запровадження інституту «спеціальних понятних».

Виклад основного матеріалу дослідження. У ст. 92 КПК України 1960 р. зазначалось, що поняті мають право на відшкодування їм витрат щодо явки за викликом в органи досудового розслідування. Під час дії цього кодексу О.Л. Булейко відмічала, проаналізувавши вивчені кримінальні справи, що в жодному випадку виплати витрат за участь у слідчих діях понятим не проводилися. Науковець пояснювала це різними причинами. Одна з них полягала в тому, що «виплати понятим відповідно до закону проводяться з коштів органів дізнання, досудового слідства та суду. В умовах хронічного недофінансування ви-

щевказаних органів це законодавче положення в більшій мірі носить виключно декларативний характер, не підкріплений економічною складовою» [1, с. 133–134].

Згідно із чинним КПК України також не проводяться виплати витрат понятим за участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях. Однак причина інша. Законодавець у ст. 122 КПК України чомусь не передбачив, що понятим відшкодовуються процесуальні витрати, пов'язані з їх залученням до участі в провадженні цих дій, виплачується винагорода за їх відрив від звичайних занять. З таким регулюванням не можна погодитися.

У кримінально-процесуальному законодавстві інших країн регламентовано зазначене питання. Так, у п. 5 ч. 2 ст. 64 КПК Республіки Білорусь вказано, що понятий має право отримувати компенсацію понесених ним витрат, пов'язаних із його участю в проведенні слідчих дій [2].

У п. 2 ч. 1 ст. 69 КПК Республіки Киргизстан передбачено право понятних отримувати компенсацію витрат, понесених у результаті участі під час провадження в кримінальній справі [3, с. 146].

Стаття 75 КПК Республіки Узбекистан визначає, що за понятим зберігається заробіток за місцем його роботи за весь час, витрачений ним у зв'язку з викликом особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора та суду. Непрацюючим особам виплачується винагорода за відволікання їх від звичайних занять. Окрім цього, понятий має право на відшкодування йому витрат, понесених у зв'язку з викликом [4].

Відповідно до ч. 4 ст. 86 КПК Республіки Казахстан понятному належить право отримувати відшкодування витрат, понесених під час провадження в кримінальній справі [5, с. 201].

У п. 5 ч. 1 ст. 82 КПК Республіки Молдова зазначено, що понятий (у цій країні він називається процесуальним асистентом) має право отримувати відшкодування витрат, понесених у зв'язку з участю в провадженні відповідної процесуальної дії [6].

Згідно з п. 5 ч. 4 ст. 94 КПК Азербайджанської Республіки понятий користується правом отримати компенсацію на відшкодування витрат, понесених під час кримінального процесу [7].

Будучи залученими до участі в провадженні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, поняті при цьому несуть певні витрати за явкою, відриваються від своїх звичайних занять, витрачають значну кількість свого часу. Тому, на наш погляд, ст. 122 КПК України необхідно доповнити нормою про відшкодування витрат, пов'язаних із залученням понятних до провадження цих дій, виплату їм винагороди за їх відрив від звичайних занять. Крім того, пропонуємо доповнити п. 3 ч. 1 ст. 118 цього кодексу положенням, що процесуальні витрати складаються з витрат, пов'язаних із залученням понятних.

Необхідно звернути увагу на те, що в КПК України відсутня стаття, яка б визначала права понятних. Тому вважаємо, що слід доповнити цей кодекс такою статтею, у якій серед інших прав передбачити право понятних на відшкодування витрат, пов'язан-

них із їх залученням до провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виплату їм винагороди за їх відрив від звичайних занять.

Також потрібно внести доповнення до Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, які викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 (далі – Інструкція) [8].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2012 р. № 868 «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність деяких постанов Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» [9] із цієї Інструкції були виключені положення про відшкодування витрат понятим та виплату їм винагороди за їх відрив від звичайних занять. Ці положення необхідно поновити.

Раніше у вищевказаній Інструкції зазначалось, що сума винагороди понятим за відрив від звичайних занять визначається з урахуванням характеру цих занять у межах від 20 до 30% неоподаткованого мінімуму доходів громадян за день. У юридичній літературі відмічалось, що ця сума є надзвичайно мізерною, яка не заохочує особу брати участь у якості понятого в слідчій дії. Крім того, навіть такі мізерні кошти слідчі не завжди мають змогу виплатити у зв'язку зі складним фінансовим становищем [10, с. 24; 11, с. 114].

Виникає запитання, а якою має бути сума вказаної винагороди. На наш погляд, такою, щоб особи були матеріально зацікавлені брати участь як поняті в проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Не складно спрогнозувати, як будуть діяти слідчі, щоб не сплачувати значні суми винагороди понятим. Зі змісту ч. 7 ст. 223 КПК України випливає, що слідчий має право не запрошувати понятих для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідчування особи, якщо при цьому застосовується безперервно відеозапис ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Вважаємо, що слідчі будуть активніше застосовувати цей відеозапис замість того, щоб запрошувати понятих для участі в проведенні вказаних дій.

Актуальним для розгляду є питання щодо залучення понятих до участі в тих слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких отримується інформація, яка охороняється законом.

Законодавець встановлює гарантії захисту від розголошення інформації, що становить банківську, нотаріальну, лікарську, комерційну та інші таємниці, оскільки це може завдати шкоди юридичним та фізичним особам, яких ця інформація стосується. Під час проведення досудового розслідування може виникнути необхідність в отриманні такої інформації. Однак передбачена ч. 7 ст. 223 КПК України участь понятих під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, пов'язаних із її отриманням, зводить нанівець гарантії захисту від розголошення інформації, що становить зазначені таємниці. Пояснити це можна тим, що присутність сторонніх осіб під час їх проведення створює загрозу розголошення таємниць, які охороняються законом.

У юридичній літературі відмічається, що одним зі шляхів вирішення вказаної проблеми є залучення як понятих працівників відповідної установи, де проводиться слідча (розшукова)

дія, пов'язана з отриманням інформації, що містить зазначені таємниці.

Наприклад, Г.Д. Медарішвілі пропонує провадити огляд чи вилучення медичної документації, у якій містяться дані, що становлять лікарську таємницю, у присутності понятих із числа працівників медичного закладу, де проводиться слідча дія [12, с. 76].

Із цією пропозицією не можна погодитися. Згідно із ч. 7 ст. 223 КПК України понятими мають бути особи, незацікавлені в результатах кримінального провадження. Очевидно, що такими не є особи, які працюють у тій чи іншій установі, де проводяться слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії.

Т.М. Москалькова вважає, що слід закріпити в кримінально-процесуальному законодавстві положення про право осіб, щодо яких проводиться слідча дія, заявляти відвід понятим, якщо є підстави побоюватися за розголошення ними таємниць особистого життя громадян [13, с. 6–8].

Під час дії КПК 1960 р. О.Л. Булейко відмічала, що цей кодекс не регламентує питання залучення понятих під час провадження слідчих дій, пов'язаних з отриманням відомостей, які становлять державну, банківську, нотаріальну та комерційну таємницю. Крім того, у законодавстві відсутній дієвий механізм забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування, що стали відомі понятому у зв'язку з його участю в слідчій дії. Також участь понятих у слідчих діях, пов'язаних із втручанням в особисту сферу особи, щодо якої така дія проводиться, може розглядатися як необґрунтоване порушення її конституційних прав. На підставі цього науковець вказує на те, що участь понятих у проведенні слідчих дій створює реальну загрозу розголошення відомостей, які мають обмежений режим доступу, або охоплюються особистою сферою життя учасників кримінального процесу. Така практика шкодить інтересам досудового розслідування та суттєво порушує гарантовану Конституцією України недоторканність особистого життя [14, с. 10].

О.В. Баулін та О.І. Поповченко пропонували доповнити кримінально-процесуальний закон положенням, що до участі в проведенні огляду документів, які містять охоронювану законом таємницю, поняті можуть залучатися в разі, якщо слідчий визнає це за необхідне [15, с. 84].

А.О. Шаповалова дійшла висновку про необхідність доповнення ст. 127 КПК 1960 р. положенням, що поняті не залучаються до участі в проведенні слідчих дій, пов'язаних з оглядом та вилученням документів, які містять банківську таємницю [16, с. 6].

Уже під час дії чинного КПК України О.Є. Остапенко висловив пропозицію «про відмову від обов'язкової участі понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій, якщо при цьому розкривається таємниця, яка охороняється законом» [17, с. 4].

Ми підтримуємо ці пропозиції. Зазначена проблема потребує вирішення. Ознайомлення сторонніх осіб, якими є поняті, з документами, що містять таємниці, які охороняються законом, є небажаним, оскільки створюється загроза їх розголошення. Вважаємо, що ч. 7 ст. 223 КПК України доцільно доповнити нормою, що проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, пов'язаних з розкриттям таких таємниць, здійснюється без участі понятих.

На розгляд заслуговує питання про законодавче запровадження інституту «спеціальних понятих». Воно активно обговорюється в російській юридичній літературі. Відмічається, що спеціальним понятим є незацікавлена у вирішенні справи особа, що запрошується слідчим для участі в слідчій дії, яка має якості та ознаки прямо не вказані в законі, але наявність

яких забезпечує законність, науковість та етичність проведення слідчої дії [18, с. 20].

Науковці зазначають, що під час проведення слідчих дій, пов'язаних із комп'ютерною технікою, як поняттях необхідно залучати відповідних фахівців, а слідчі дії, пов'язані з вогнепальною зброєю, проводити за участі поняттях із числа відставних військовослужбовців, мисливців, спортсменів-біатлоністів [19, с. 75].

О.Л. Булейко пише: «Такий підхід на перший погляд є цілком логічним і таким, що відповідає духу та букві кримінально-процесуального закону». Однак науковець зазначає, що російські науковці як специфічні вимоги до «спеціального поняття» в більшості випадків розглядають наявність у нього спеціальних знань та навичок. Акцентується увага на тому, що наявність спеціальних знань, які застосовуються під час проведення слідчої дії, є процесуальною ознакою іншого суб'єкта кримінального процесу – спеціаліста. «Тоді навіщо, – наголошує О.Л. Булейко, – вгадувати для таких осіб незрозумілий статус «спеціального поняття», якщо вони абсолютно на законних підставах можуть брати участь у слідчій дії в якості спеціалістів, якщо слідчий потребує їх допомоги» [1, с. 70–71].

Така точка зору нами не поділяється, оскільки спеціаліст і поняття у кримінальному процесі виконують різні функції. Згідно із ч. 1, 2 ст. 71 КПК України спеціаліст може надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Також він може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження. Поняття, присутні під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, повинні засвідчити своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям.

Висновки. Нами поділяється пропозиція тих науковців, які вважають, що потрібно запровадити інститут «спеціальних поняттях». Такі поняття повинні залучатися для проведення тих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, розуміння змісту яких вимагає спеціальних знань. Вважаємо, що ч. 7 ст. 223 КПК України доцільно доповнити таким положенням: «Якщо під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій потрібні спеціальні знання, слідчий, прокурор зобов'язаний запросити як поняттях осіб, що мають такі знання».

Література:

1. Булейко О.Л. Участь поняттях у кримінальному процесі : [монографія] / О.Л. Булейко. – К. : КНТ, 2010. – 168 с.
2. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Беларусь. – Минск : Академия МВД, 2011. – 332 с.
3. Осмоналиев К.М. Научно-практический комментарий к Уголовно-процесуальному кодексу Кыргызской Республики / К.М. Осмоналиев. – Бишкек, 2008. – 704 с.
4. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Узбекистан. – Ташкент : Адолат, 2010. – 672 с.
5. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процесуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части / М.Ч. Когамов. – Алматы : Жеті жаргы, 2008. – 896 с.
6. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова. – Кишинев, 2011. – 210 с.
7. Уголовно-процесуальный кодекс Азербайджанской Республики. – Баку : Юридическая литература, 2001. – 567 с.
8. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, які викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду

або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996р. №710 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 48. – Ст. 1970.

9. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність деяких постанов Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Постанова Кабінету Міністрів України № 868 від 19 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/868-2012-p>.
10. Маляренко В.Т. Про інститут поняттях у кримінальному процесі України / В.Т. Маляренко, В.В. Вернидубов // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 3. – С. 22–27.
11. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : [монографія] / В.Т. Маляренко – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
12. Медаришвили Г.Д. Врачебная тайна и уголовное судопроизводство / Г.Д. Медаришвили // Советское государство и право. – 1989. – № 11. – С. 72–78.
13. Москалькова Т.Н. Уважение чести и достоинства личности как принцип советского уголовного процесса : автореф. дис. ... юрид. наук : спец. 12.00.09 / Т.Н. Москалькова. – М., 1988. – 16 с.
14. Булейко О.Л. Участь поняттях у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.Л. Булейко. – К., 2009. – 17 с.
15. Баулін О.В. Нотаріус в кримінальному процесі України : [навч. посіб.] / О.В. Баулін, О.І. Поповченко. – Луганськ : СПД Резніков В.С., 2011. – 180 с.
16. Шаповалова А.О. Забезпечення охорони банківської таємниці у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.О. Шаповалова. – К., 2009. – 196 с.
17. Остапенко О.Є. Охорона нотаріальної таємниці у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.Є. Остапенко. – К., 2014. – 16 с.
18. Хитрова О.В. Участие понятых в российском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.В. Хитрова. – М., 1996. – 24 с.
19. Шарун В.В. Организационно-тактические особенности производства отдельных следственных действий с участием понятых : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.В. Шарун. – Калининград, 2007. – 214 с.

Губина Е. Н. Некоторые аспекты института понятых в уголовном процессе

Аннотация. В статье проведен анализ юридической литературы по некоторым аспектам института понятых в уголовном процессе Украины. Также проведен сравнительный анализ норм нашего законодательства и законодательства других государств в отношении института понятых. Сделаны соответствующие фундаментальные выводы и предложения по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: уголовный процесс, понятый, институт понятых, уголовное производство, следователь.

Gubina E. Some aspects of witnesses in criminal proceedings

Summary. This paper analyzed the legal literature on some aspects of witnesses in criminal proceedings Ukraine. Also, a comparative analysis of the norms of our laws and the laws of other states on the Institute of witnesses. Made under sound conclusions and suggestions for on this topic.

Key words: criminal process, concepts, Institute of witnesses, criminal proceedings investigator.